

הרב מרדכי וולנוב

חלב 'מהדרין'

מוצרי חלב שונים כשרים בכשרות רגילה (לא 'מהדרין'). פעמים רבות, הסיבה היחידה שאינם מוגדרים 'מהדרין', היא החשש שהחלב נחלב בשבת תוך כדי חילול שבת, באופן שאסור מבחינה הלכתית. השאלות הנשאלות הן האם יש בעיה באכילת מוצרי חלב אלו, ומה לעשות כשאי אפשר למצוא מוצר דומה בכשרות מהודרת?

א. איסור חליבה בשבת מדאורייתא

ראשית יש לברר מהו מקור האיסור לחלוב בשבת, האם הוא מדאורייתא או מדרבנן. שנית יש לברר מהן הדרכים ההלכתיות המאפשרות חליבה בשבת. ולבסוף יש לברר מהי המציאות.

בגמרא (שבת צה ע"א) מובאת מחלוקת בין ר' אליעזר לחכמים לגבי כמה מלאכות, האם איסורן הוא מהתורה או מדרבנן:

תנו רבנן: החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרת, המכבד, והמרבץ, והרודה חלות דבש, שגג בשבת – חייב חטאת, הזיד ביום טוב – לוקה ארבעים, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אחד זה ואחד זה אינו אלא משום שבות.

מפשט הסוגיא עולה כי לדעת ר' אליעזר, חליבה בשבת אסורה מהתורה, ואילו לדעת חכמים, חליבה בשבת אסורה מדרבנן. בניגוד להבנה זו, כתבו רוב הראשונים, שחכמים חולקים על ר' אליעזר רק בקשר לחלקה השני של הברייתא, מ'המכבד', אך בקשר לחלקה הראשון של הברייתא (החולב והמחבץ והמגבן) אין מחלוקת, ולכולי עלמא חליבה אסורה מהתורה.

נחלקו הראשונים, מדוע אסורה החליבה בשבת:

בתוספות (שבת עג ע"ב ד"ה מפרק) מובאת דעת ר"י, שהאיסור הוא משום מפרק (דש), וכך גם דעת הרמב"ם (הל' שבת פ"ח ה"י). האיסור במלאכת דש הוא להוציא דבר הבלוע, ממקום גידולו, ולכן החליבה אסורה, הואיל ואנו מוציאים את החלב מתוך העטין. לעומתם, לדעת ר"ת (תוספות, שבת עג ע"ב ד"ה מפרק) מלאכת דישה שייכת רק בגידולי קרקע¹, וממילא אין לאסור את החליבה משום דש. לשיטתו, אסורה החליבה

1. גם ראשונים אחרים סוברים שאין דישה אלא בגידולי קרקע, אך לדעתם, בהמה נחשבת לגידולי קרקע, משום שהיא ניזונה מהקרקע.

משום ממחק. האיסור במלאכת ממחק הוא להחליק את העור. פעולת החליבה גורמת להחלקת העטין, ולכן אף היא אסורה.²
להלכה נפסק שהחולב עובר על איסור תורה של מפרק (דש)³.

ב. פתרונות לחליבה בשבת בדרך היתר

אף שהחליבה אסורה בשבת, הותר לחלוב בשבת בדרכים מסוימות, בגלל הצער שיש לבהמה מכך שאין חולבים אותה:⁴

1. השו"ע⁵ פוסק שמותר לומר לגוי לחלוב את הבהמה בשבת, משום צער בעלי חיים. החלב שנחלב בשבת אסור בהנאה בו ביום.
2. אם אין גוי שיחלוב את הבהמה, ניתן להקל ולחלוב באופן שהחלב לא יישמר אלא יאבד.⁶
3. יש פוסקים שהתירו לחלוב, ולהוציא את החלב על גבי אוכלין.⁷

ברפתות⁸ במדינת ישראל כיום, חליבה באופן המותר בשבת, נעשית באחת מארבעה דרכים הבאות:

1. חליבה על ידי גוי, כפי שכתב השו"ע.
2. שימוש במכונת חליבה. הרכבת הגביעים על עטיני הפרה בעזרת ואקום נעשית לפני תחילת פעולת החליבה. בהמשך, מופעלת מערכת נוספת על ידי שעון שבת והיא מתחילה את החליבה עצמה.⁹

2. יש שיטות נוספות לגבי איסור חליבה: לדעת הירושלמי, חליבה אסורה משום קוצר. לדעת הרשב"א בשם ר"ת, חליבה אסורה משום בורר. לדעת היראים, חליבה אסורה משום טוחן. לדעת רב האי גאון והרמב"ן, אין מלאכת החליבה אסורה מהתורה אלא מדרבנן.
3. משנ"ב, או"ח סי' שכח ס"ק קח.
4. איסור צער בעלי חיים הוא מהתורה, לחלק מן הפוסקים, ואיסור אמירה לגוי באיסורי תורה, הוא משום שבות.
5. שו"ע, או"ח סי' שה סעי' כ.
6. חזו"א, או"ח סי' נו ס"ק ד; עיין גם שמירת שבת כהלכתה, פרק כז סעי' מט. הרב קוק (באורח משפט סי' סד) לא רצה להתיר חליבה לאיבוד אלא רק על ידי גוי, ומכל מקום כתב: 'ודי לנו אם נעלים עין מאלה שהם מקילין לחלוב ע"ג קרקע, וגם זה אין ראוי שתצא הוראה מפורשת משום ת"ח מוחזק בהוראה'.
7. הרב ישראל, עמוד הימיני, ח"א סי' כד. יסוד ההיתר הוא: כשם שהתירו לסחוט ענבים על גבי אוכלין בשבת, כך יש מי שהתיר לחלוב על גבי אוכלין. אך רבו הדעות שאסרו חליבה באופן זה, ולכן אין להקל בכך לכתחילה, עיין בילקוט יוסף, סי' שה סעי' ו.
8. סקירה זו נלקחה ממאמרו של הרב זאב ויטמן, רב תנובה, בנושא 'חלב שנחלב בשבת באיסור' (בנתיב החלב ח"ג).
9. הצעה זו העלה החזו"א בתור אפשרות לחליבה בדרך היתר על ידי מכונת חליבה. כיום המערכת פועלת כך, שאפילו הכמות המועטה של החלב היוצא בעת חיבור הגביעים הולכת לאיבוד.

3. חליבה במכונת חליבה, שבתחילת הפעלתה מוזרם החלב הנחלב לאיבוד, ורק לאחר מכן בפעולת 'גרמא', מוסטת זרימת החלב לשמירה במכל החלב¹⁰.
4. חליבה ברובוט חליבה – מערכת חדשה שבה הפרות נחלבות ללא מעורבות אדם בתהליך. הפרה מגיעה בעצמה, בהתאם לרצונה וצרכיה, אל רובוט החליבה, וזה מזהה את הפרה, מרכיב בעצמו את הגביעים על הפטמות וחולב את הפרה, באטמוט (אוטומציה) מושלם.
- אין ספק שזוהי הדרך הטובה ביותר לחליבה בשבת מבין כל הדרכים, שהרי אין בה כל מעורבות של בני אדם.

ג. הנאה מחלב שנחלב באיסור בשבת

עד כה עסקנו בדרכי החליבה המותרות. כפי שראינו בדברי השו"ע¹¹, גם חלב שנחלב באחת הדרכים המותרות שהוזכרו לעיל, נאסר בהנאה בשבת שבה נחלב, אך במוצאי שבת מותר לשתותו. אך לצערנו, בחלק מהרפתות נעשית החליבה בשבת בדיוק כפי שהיא נעשית בימות החול. גם חלב זה מגיע אל חברות השיווק הגדולות, והשאלה שמתעוררת היא, האם חלב זה מותר בהנאה או אסור בהנאה.

השו"ע (או"ח סי' שיח סעי' א) פסק:

המבשל בשבת, (או שעשה אחת משאר מלאכות), במזיד – אסור לו לעולם ולאחרים מותר למוצאי שבת מיד. ובשוגג – אסור בו ביום גם לאחרים, ולערב מותר גם לו מיד.

ה'משנה ברורה'¹² כתב, שאפילו אם האדם שעשה את המלאכה עשה זאת עבור אדם אחר, מותר לאדם שעבורו נחלב החלב ליהנות מהמלאכה מיד במוצאי שבת. לכאורה, על פי פסקם של השו"ע והמשנ"ב, על אף שאין לחלוב חלב בדרכים אסורות, מכל מקום החלב נאסר רק למי שחלב בעצמו ולא לשאר האנשים. לכן גם אם למחלבות מגיע חלב שנחלב בשבת באופן שאסור, אין איסור ליהנות ממנו.

אולם, ה'כתב סופר'¹³ כתב, שכל ההיתר להשתמש בדבר במוצאי שבת למי שהמלאכה נעשתה עבורו, הוא דווקא כשאירע הדבר במקרה. כאשר הדבר נעשה בקביעות, קנסו חכמים את מי שנעשתה המלאכה בשבילו, ואסור לו ליהנות מהמלאכה, כפי שאסור למי שעשה מלאכה לעצמו¹⁴. לפי דברים אלו, נראה שחלב שנחלב בשבת יהיה אסור עולמית גם לאחרים, הואיל ומלאכת החליבה נעשתה עבורם, ולא עבור הרפתן המחלל את השבת.

10. זו הדרך השנייה שהציע החזו"א. היא עדיפה על הקודמת, הואיל ובה נעשה המעבר מחליבה לאיבוד לשמירת החלב, בפעולת 'גרמא'.

11. משנ"ב, שם ס"ק ה.

12. שו"ת כתב סופר, או"ח סי' כ.

13. וכן פסקו חלק מהאחרונים, כגון: שו"ת שבט הלוי, ח"ג סי' נד אות ב; שו"ת אור לציון, ח"ב עמ' רכט; ילקוט יוסף, סי' שיח סעי' ו.

14. שו"ת הר צבי, או"ח סי' קפ.

מנגד, חשוב לציין כי הרב פרנק כתב בשו"ת 'הר צבי'¹⁵, שדברי הכתב סופר מכוונים רק למי שנעשתה המלאכה בידיעתו וברצונו, אז נאסר הדבר עולמית לעושה העברה ולמי שהמלאכה נעשתה בעבורו ושהתכוון ליהנות ממנה.

על כן, כאשר יודעים בוודאות שיש לפנינו חלב שנחלב באיסור, יש להימנע מלשתות חלב זה¹⁶, אך כאשר יש ספק אם החלב נחלב בשבת או לא, ודאי שמוותר להקל ולשתות חלב זה.

סניף נוסף להקל הוא בתערובת של חלב שנחלב בהיתר עם חלב שנחלב באיסור. בדרך כלל אין שומרים על החלב שנחלב בשבת באיסור שלא יתערב עם חלב שנחלב בהיתר ביום שישי ועם חלב שנחלב בהיתר במוצאי שבת, אלא הוא מעורב עימם. גם לדעת ה'כתב סופר', המחמירה ואוסרת עולמית בהנאה ממעשה שבת, גם למי שנחלב החלב בשבילו, כל זה הוא דווקא כשהחלב האסור אינו מעורב עם חלב מותר, אבל אם הוא מעורב בחלב שנחלב בהיתר, האיסור בטל חד בתרי ולא כשאר תערובות של לח בלח מין במינו שבטל בשישים.

כיום בתנובה יש שתי רמות של כשרות, רמת כשרות 'מהדרין' ורמת כשרות רגילה. ברמת כשרות 'מהדרין', מקפידים שלא להשתמש כלל בחלב שנחלב בשבת באיסור. לעומת זאת, ברמת כשרות רגילה משתמשים גם בחלב שנחלב באיסור. כיוון שגם החלב הכשר בכשרות הרגילה לא נחלב באיסור בוודאות, ניתן להקל וליהנות ממנו. זאת משום שיש דעות שגם אם מדובר בחלב שנחלב באיסור, מותר גם למי שנחלב עבורו ליהנות ממנו, ואף לדעות המחמירות בטל האיסור, שכן מדובר כאן בתערובת של חלב שנחלב באיסור עם חלב שנחלב בהיתר.

15. מלבד הטעם שיש לחשוש לדעות המחמירות, יש להחמיר ולא לשתות חלב איסור כדי לא לחזק ידי עוברי עברה.

16. כיוון שמדין 'מעשה שבת' אינו אלא מדרבנן, וההלכה שמי שנעשה עבורו נחשב בדין 'מעשה שבת' כעושה המלאכה ולא כאחרים, היא מחלוקת הפוסקים - לכן יש להקל בביטול ברוב שמועיל מדאורייתא, ואין צורך להחמיר בביטול בשישים.

סיכום

ודאי שראוי לצרוך חלב כשר בכשרות 'מהדרין', ויש בכך הידור להעדיף חלב זה על חלב כשר בכשרות רגילה, אך אם אין בנמצא חלב כשר בכשרות 'מהדרין', אפשר לכתחילה להקל ולצרוך חלב כשר בכשרות רגילה, ואין צורך לחפש חלב במקום אחר. דבר זה נכון גם לגבי חלק ממוצרי החלב ברמת כשרות רגילה. מוצרים שאינם 'מהדרין' בשל חשש לחליבה אסורה בשבת (ולא בשל רכיבים המצויים בהם שאינם 'מהדרין'), אפשר להקל בהם לכתחילה, ואין צורך לחפש אחר מוצר דומה בכשרות מהודרת. כמו כן, ניתן לבדוק באתר האינטרנט של 'תנובה' ברשימת המוצרים, ולראות בכל מוצר מהי הסיבה שאין המוצר כשר בכשרות 'מהדרין'. אם הסיבה היא חשש לחליבה אסורה בשבת, יש בהחלט מקום רב להקל בכך, בשעת הצורך.

